

КАТЕГОРІЯ ВИЗНАЧЕНОСТІ І НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У НІМЕЦЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Гаврилова І. М., Садовська Ю. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Статтю присвячено актуальній лінгвістичній проблемі – категорійному статусу визначеності та невизначеності в сучасній українській і німецькій мовах. Вибір мов зумовлений тим, що цю категорію детально досліджували здебільшого в мовах, де вона набула граматичного статусу, чого не можна сказати про українську, у якій немає конкретних морфологічних засобів для її вираження. Натомість показниками визначеності і невизначеності в українській мовній системі слугують лексичні засоби, а отже, аналізована категорія властива їй, але як імпліцитне явище. У результаті цього можуть виникати питання щодо адекватного перекладу та правильної передачі засобів для вираження визначеності або невизначеності, де мова оригіналу є артиклемовою, а мова перекладу – безартиклемовою і навпаки.

У статті проаналізовано категорію визначеності та невизначеності, розглянуто сутність цього явища та визначено основні засоби її вираження в обох мовах, їхні спільні і відмінні риси. При аналізі цього явища в німецькій мові зосереджено увагу на протиставленні визначеного та невизначеного статусу, що передано передусім за допомогою відповідних артиклів. В українській мові розкрито основні способи передавання зазначеної категорії на різних мовних рівнях. З урахуванням цього порушено питання про можливі еквіваленти передачі категорії визначеності та невизначеності при перекладі з артиклевих мов на безартиклевих.

Досліджено основні роботи лінгвістів із вивчення цієї категорії – як в артиклевих, так і в безартиклевих мовах, на основі яких сформовано основні тенденції подальшого дослідження категорії визначеності та невизначеності в українській і німецькій мовах. Надано характеристику та узагальнення основних ознак цієї категорії для окреслення її місця в процесі мовної категоризації дійсності.

Ключові слова: категорія визначеності та невизначеності, артикль, безартиклевих мови, артиклевих мови, мовні категорії, категорійний статус, безеквівалентність перекладу.

Gavrylova I. M., Sadovska Yu. V. The category of definiteness and indefiniteness in German and Ukrainian Languages. The article is devoted to the actual linguistic problem – the categorical status of definiteness and indefiniteness in modern Ukrainian and German languages. The choice of languages is determined by the fact that this category has been studied in detail mainly in the languages, where it has acquired a grammatical status, which can not be said about Ukrainian, since it does not have specific morphological means for expressing this category. Instead, the indicators of definiteness and indefiniteness in the Ukrainian language system are lexical means, and therefore, this category is inherent in it, but as an implicit phenomenon. As a result, many issues about the adequate translation and proper transferring of means for expressing definiteness and indefiniteness, where the language of the original has the article, and the target language is devoid of the article and vice versa may arise.

The article analyzes the category of definiteness and indefiniteness, discusses the essence of this phenomenon and defines the main means of its expression in both languages, common and distinctive features of these means. In the analysis of this phenomenon in the German language, the attention is focused on the opposition of a definite and indefinite status, which manifests itself, first of all, with the help of the relevant articles. The analysis of Ukrainian language discloses the main ways of conveying this category in the Ukrainian language at different language levels. On this basis, the article raises the issue of the possible equivalents of the category of definiteness and indefiniteness interpretation when translating from the languages, that have articles, into languages, that are devoid of articles.

The main works of linguists on the study of this category in languages, that are devoid of the article were analyzed, on the basis of which the main tendencies of the further studies of the category of definiteness and indefiniteness in the Ukrainian and German languages were formed. The article gives the characteristics and generalization of the main features of this category to determine its place in the process of reality categorizing.

Key words: category of definiteness and indefiniteness, article, languages, devoid of the article, article languages, language categories, categorical status, non-equivalence of translation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Останніми роками в сучасній лінгвістиці все більшого значення набувають дослідження, орієнтовані на вивчення функціональної, комунікативної і структурно-семантичної сторін мовних категорій. Серед ключових напрямів – дослідження та опис взаємодії різнорівневих мовних одиниць, які беруть участь у вираженні зна-

чень універсальних понятійних категорій. У межах цих досліджень одним із найбільш проблемних завдань є визначення статусу категорії визначеності та невизначеності в безартиклевих мовах, зокрема і в українській мові, де ця категорія, на відміну від артиклевих мов, не має чітких засобів вираження, та дослідження її характеристик з урахуванням особливостей граматичного складу мови.

Доречно розглядати категорію визначеності та невизначеності в українській мові у порівнянні з німецькою, оскільки показниками цієї категорії в першій слугують лексичні засоби, що свідчить про імпліцитне існування аналізованої категорії в українській мові, а експліковане вираження цієї категорії в німецькій мові може найбільш наглядно продемонструвати випадки вживання певних лексичних засобів під час перекладу, а також прояснити деякі спірні моменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У лінгвістичній літературі відомо низку праць, присвячених категорії визначеності і невизначеності, її семантиці і засобам вираження. Автори більшості з них спираються на матеріал тих мов, що мають сталі формальні засоби вираження цієї категорії, тобто визначені і невизначені артиклі. В основному лінгвісти зосереджують увагу на вивченні артиклів німецької мови, які, окрім функції граматичного показника категорії визначеності та невизначеності, виконують роль носіїв граматичних значень, зокрема роду, відмінка та числа іменника. Наприклад, проблему вживання артикля в німецькій мові досліджували С. Ахметова, Л. Гуренко, Б. Кашкін, І. Крамський, Д. Штелінг та ін. Розгляд цієї категорії переважно в артиклевих мовах пов'язаний з тим, що артикль належить до найбільш повно вивчених граматичних одиниць.

Інтерес до функціональної семантики сприяє поширенню тлумачення категорії визначеності та невизначеності об'єкта. До цієї категорії почали відносити не тільки формальні показники – артиклі, але й мовні одиниці, що традиційно постають як комунікативні: займенники, прикметники, описові конструкції, підрядні речення певного типу тощо. Таким чином, у мовах, де відсутні сталі засоби вираження категорії визначеності і невизначеності, також досліджено цю категорію, але здебільшого в порівняльному аспекті. Автори цих студій ставили за мету вивчення проблеми еквівалентності безартиклевих мов під час перекладу з артиклевих. У працях таких лінгвістів, як С. Миرونюк, В. Кондратюк, І. Дудко, М. Плющ, В. Ожогана, В. Лабетова, розглядають українську мову в цьому контексті. Проте досі не виконано комплексного дослідження, яке б остаточно підтвердило та закріпило роль і місце категорії визначеності та невизначеності в системі української мови. Отже, актуальність порушеної проблеми полягає в тому, що під час перекладу, де мова оригіналу є артиклевою, а мова перекладу – безартиклевою і навпаки, можуть постати питання стосовно правильної передачі засобів для вираження визначеності або невизначеності.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи полягає в порівняльному аналізі засобів вираження категорії визначеності та невизначеності в німецькій та українській мовах.

Об'єктом дослідження є граматична категорія визначеності та невизначеності як засобу позначення предмета. Предметом – засоби вираження категорії визначеності та невизначеності в німецькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Категорію визначеності та невизначеності вивчають у лінгвістиці із середини ХІХ століття. Однак і досі в науці не існує однозначної відповіді на питання про те, що саме мається на увазі під термінами «визначеність» і «невизначеність».

Міркування щодо цього явища подибуємо ще у Платона та Аристотеля. Погляди дослідників стосовно порушеної проблеми різнилися, але загальна картина виглядала таким чином, що кожна наука використовує категорію визначеності та невизначеності, але дещо по-своєму інтерпретує її, однак всі інтерпретації пов'язані з категоріями певного і загального, дійсного і абстрактного [4, 66]. У лінгвістиці це означає перехід думки від абстрактного до конкретного. Цей процес має такі стадії: спочатку із системи мови береться загальне поняття і стосовно будь-якого окремого предмету воно стає певним; далі в результаті зіставлення абстракцій певне поняття стає конкретним.

У німецькій мові категорія визначеності та невизначеності є відкритою й виражається передусім за допомогою вибору означеного або неозначеного артикля, оскільки він виражає значення роду, числа і відмінка іменника. Як влучно зауважила Л. Служинська, «категорія означеності та неозначеності в німецькій мові – це централізоване поле із цілісним морфологічним ядром, вираженим артиклевою формою імені» <...>. Саме артикль (від лат. *articulus* – «елемент з'єднання») постає як умовна назва показника детермінації, одна із найбільш складних і своєрідних граматичних категорій іменника [15, 26].

Основною семантичною функцією артикля є актуалізація поняття, тобто здатність передавати значення ідентифікації предмета, позначеного іменником, або значення віднесеності до класу однорідних предметів.

Слід зазначити, що серед мовознавців існують певні розбіжності щодо природи артикля та його значення. Одна з найскладніших проблем в граматиці – граматичне значення артикля та його роль у реченні. Цю проблему представлено двома теоріями. Згідно з однією, сполучення «артикль + іменник» вважають аналітичною формою. Згідно з іншою, артикль уналежнюють до службової частини мови, а сполучення «артикль + іменник» визначають як сполуку особливого типу [13, 37].

На користь першої теорії, що розглядає це сполучення як аналітичне і прирівнює артикль до допоміжної частини, можна навести такі аксіоми: по-перше, артикль є морфологічним показником іменника; по-друге, артикль не має лексичного значення.

Однак ці положення не досить переконливі. Хоча артикль є морфологічним показником імені (це його основне формальне призначення в мові), усе ж він не формує разом із іменем такої нероздільної одиниці, як, наприклад, аналітична форма дієслова. Передусім артикль визначає рід іменника в німецькій мові, між артиклем та іменником існує синтаксичний зв'язок, якого немає між компонентами аналітичної форми. Артикль можна

замінити займенником *der, die, das* – *dieser, diese, dieses*, а допоміжне дієслово в аналітичній формі нічим замінити не можна. Артикль може виконувати й анафоричну функцію (виступати своєрідною відсилкою назад) і катафоричну функцію (відсилка вперед), напр.: *Das ist ein Buch. Das Buch ist interessant.* – Це книга. Ця книга цікава.

Серед вітчизняних науковців також розповсюджено теорію про артикль як самостійне службове слово, яке не утворює аналітичної форми, оскільки довелося б його зараховувати до аналітичного сполучення іменника з будь-яким детермінативом (*dieser, jener, mancher*), здатним замінювати артикль. Не можна вважати артикль і синтаксичним сполученням, що дорівнює сполученню «займенник + іменник», позаяк артикль не має самостійного лексичного значення і відповідно самостійної синтаксичної позиції, бо не може вживатися окремо від іменника [9, 35].

Деякі лінгвісти, зокрема А. Бондарко, вважають, що артикль слід розглядати як перехідне явище, яке не може бути віднесене ні до морфології, ні до синтаксису. З одного боку, його вважають «маркером іменника», показником його частиномовної належності, що зближує артикль з морфемою. З іншого боку, це – самостійне слово, яке, відповідно до свого службового статусу, не має самостійної синтаксичної позиції [3, 53].

Артикль в німецькій мові буває двох видів: означений (*der bestimmte Artikel*) і неозначений (*der unbestimmte Artikel*). Окрім означеного і неозначеного артикля, в німецькій мові є також низка займенників – носіїв інформації про рід, число і відмінок іменника, зокрема:

1. Вказівні займенники (*dieser, jener* та ін.). *Die Tafel hängt an dieser Wand und die Bilder an jener Wand.* – Дошка висить на цій стіні, а картини – на тій стіні.

2. Присвійні займенники (*mein, dein* і ін.). *Das ist mein Buch.* – Це моя книга. *Du nimmst dein Buch.* – Ти береш свою книгу.

3. Заперечний займенник (заперечний артикль) «kein». *Ich habe keine Zeit.* – У мене немає часу.

У сучасній німецькій мові існують різні мовні засоби для експлікування категорії визначеності та невизначеності. Так, за допомогою модальних дієслів може бути виражено припущення, невпевненість мовця. При цьому припущення стосовно теперішнього часу передають і дієслова: *dürfen* (ім *Präteritum Konjunktiv*), *scheinen, mögen* (ім *Präsens Indikativ*), *können, müssen* (ім *Präsens Indikativ und Präteritum Konjunktiv*). Якщо дієслова мають форму *Präteritum Indikativ*, то вони висловлюють припущення щодо минулого [14].

Припущення, виражене дієсловом *dürfen*, містить більш високу ступінь впевненості мовця в достовірності викладеного. Найвища ступінь впевненості мовця в достовірності передбачуваного характерна для дієслова *müssen*. Дієслова *können, dürfen* у формі імперфекта кон'юнктива висловлюють більш слабку ступінь припущення, впевненості [10, 413], напр.: *Am nächsten Morgen könnte das Wetter nicht besser sein* (18, 115) – Наступного ранку погода не може бути кращою.

В українській мові для вираження ставлення мовця до достовірності передбачуваного слугують такі модальні слова і словосполучення: *має бути, очевидно, напевно, здається, можливо, здається, либонь, ймовірно, зaledве чи* тощо [1, 18], напр.: *Das scheint die beste Lösung zu sein* (12) – Здається, це найкраще рішення.

Модальне дієслово *wollen* з інфінітивом *II* висловлює чиесь твердження, у достовірності якого є сумнів, напр.: *Der Zeuge will den Täter am Tatort gesehen haben* (17) – Свідок стверджує, що він бачив злочинця на місці злочину.

Модальне дієслово *sollen* разом з інфінітивом виражає чиесь припущення (невпевненість). У таких висловлюваннях мовець повідомляє про те, що знає певний факт, але він не висловлює свого ставлення до викладеного, напр.: *Der Einen weiteren gemeinschaftlichen Diebstahl soll der Angeklagte dann im März 2015 in Falkensee begangen haben* (19) – Кажуть, що обвинувачений здійснив ще одну крадіжку у Фалькензе у березні 2015 року.

Окремої уваги заслуговують числівники. У німецькій мові розрізняють такі групи числівників: кількісні (наприклад, *funf*); порядкові (*der funfte*); дробові (*zwei Funftel*). У нашій роботі увагу було звернено на порядкові числівники, оскільки вони безпосередньо пов'язані з категорією визначеності і невизначеності в німецькій мові.

Неозначені числівники позначають кількість предметів, речовин або живих істот, яке оцінюється тільки приблизно. До них відносять: *zahlreich, andere, verschiedene, viel, wenig, zahllos, ungezahlt, gesamt, ganz, gering, einzeln, vereinzelt, andere, sonstige, weitere, ubrige, gewiss* [12, 313].

За допомогою неозначених числівників *zahlreich, zahllos, ungezahlt* виражається більш-менш велика кількість, тобто множина; *gesamt, ganz* – позначає все в цілому; *wenig, verschieden, gering, einzeln, vereinzelt* – більш-менш малу кількість або множину. Вони вживаються як прикметники з артиклем, без артикля, самостійно, відповідно відмінюються, напр.: *Das viele (wenige, ganze, gesamte) Geld war verloren* (19) – Багато (мало, всі, повністю всі) гроші були втрачені.

Не відмінюються після нульового артикля дробові числівники, які вживаються як неозначені числівники, *halb i ganz*, а також *etwas, ein bisschen, ein paar*.

Як зазначають мовознавці, зокрема і Л. Служинська, у сучасній українській і в деяких інших слов'янських мовах присвійні прикметники, похідні від власних імен, завжди вказують на наявність означеної особи, тоді як словосполучення із родовим відмінком імені особи такого відтінку не містять. Наприклад, сполучення «викладачева книга» завжди має значення «книга цього викладача», тоді як «книга викладача» може так само мати значення і «книга цього викладача», і «книга будь-якого викладача». Це є випадком, коли українська мова виявляє задатки опозиції між поняттями означеності та неозначеності. Водночас варто зауважити, що в цьому випадку йдеться про означення в детермінативному значенні [11, 195]. Таким чином, опозиція означеності та неозначеності може бути усунена

в означуваного або в означенні, але вона може бути обмеженою лише означуваним або тільки означенням. На думку лінгвістів, таких як М. Трубецького, було б корисним дослідити ці можливості в контексті усієї граматичної системи кожної з мов [13, 43].

Відсутність формального неозначеного артикля, рівно як і означеного артикля, не заважає граматиці української мови виражати, до того ж досить експліцитно, універсальну категорію означеності та неозначеності. Основне питання скоріше полягає в принципах класифікації граматичних засобів: які з них вважати власне граматичними, а які – ні. Деякі дослідники говорять про наявність «супрасегментного» артикля в українській мові [7, 255].

Засобами вираження категорії «невизначеності» в безартиклевих мовах, зокрема й українській, є: займенники, прислівники, лексеми з нечітко окресленою семантикою, порядок слів, фразовий наголос, контекст тощо.

Одним з поширених засобів експлікації означеності й неозначеності в українській мові є займенники, зокрема вказівні та неозначені. Так, вказівні займенники *той, цей, такий* тощо виділяють предмет, особу, явище з-поміж інших споріднених [6, 203]. Щодо цього українська мова близька до неспорідненої німецької мови, де категорія означеності виражається означеними артиклями *der, die, das*, що, своєю чергою, походить від вказівного займенника *dieser, diese, dieses*, який перекладається як «цей», «ця» «це». Як наслідок, простежуємо спорідненість генеалогічно неспоріднених мов. При перекладі українською мовою німецькому іменнику із означеним артиклем відповідатиме іменник із вказівним займенником *цей, той*, напр.: *Sie sind der Mensch, den wir suchen* – *Ви та людина, яку ми шукаємо* (12).

Ядро засобів вираження «невизначеності» в українській мові формують неозначені займенники: *абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось, абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, хтозна-котрий, скількись, котрийсь* та ін. Вони вказують на невизначеність особи, предмета, якості, кількості, місця й часу дії [5, 144]. Їх утворено від питальних займенників за допомогою різних префіксів і постфіксів. Як у контексті, так і поза ним семантика таких займенників нечітко окреслена, напр.: *Цілком ймовірно, що раніше він просто не хотів і зазнаватися собі, що дещо вже знає з того, як тут йому може бути зовсім незатишно та небезпечно...* (16, 69); *... нарешиті викінчився черговий день, яким би він не був насправді тривалим цього разу, або ж тільки здавався таким для декотрих – неприродно задовгим чи наспроти – занадто коротким, скороминучим, як палах, і без ніяких спогадів (16, 9).*

Але під час перекладу, особливо з української мови, слід враховувати, що не завжди неозначеному займеннику в українській мові відповідатиме іменник із неозначеним артиклем в німецькій. Неозначені займенники можуть перекладатися як неозначені німецькі відповідники. У цьому випадку

бачимо тотожність значення, але різне морфологічне оформлення категорії означеності та неозначеності [11, 196], напр.: *Я не нездужаю, нівроку, а щось таке бачить око, і серце жде чогось* (Тарас Шевченко).

До лексичних засобів вираження категорії «невизначеності» належать також іменники, що мають лексичне значення невизначеності. На думку А. Беглярової, ядром цієї групи слів є іменник «невизначеність», що має узагальнене значення синонімічного ряду лексем: неясність, нечіткість, незрозумілість, невиразність, невідомість [2, 11], напр.: *Ось, навів собі приклад Северин: скільки скупчилося разом невизначеностей навіть у мимовільній здадці про те, що десь уже реально мали загуснути вечорові сутінки...* (16, 9).

Ще однією групою слів, наближених до ядерних одиниць, вважаються прислівники на зразок *близько, коло, майже, трохи не, мало не, біля* і т. ін. [2, 12].

Про функціонування категорії невизначеності на фразеологічному рівні свідчить наявність певної кількості фразеологізмів з «нечітким», широким значенням, про що докладно йдеться в статті А. Жукова, К. Жукова «Семантика неопределенности (о словах и фразеологизмах с размытым и широким значением)» [8, 17]. В українській мові до таких стійких виразів належать конструкції на кшталт: *Хто ж в світі знає, що Бог гадає. Одному Богові відомо. Що Бог навине, того ніхто не мине* тощо.

Ці фразеологізми посідають периферійне місце щодо ядра категорії невизначеності – неозначених займенників. На синтаксичному рівні категорія невизначеності насамперед пов'язана з розумінням мовних одиниць (слів, словосполучень, речень, фраз) у конкретному тексті. Зрозуміло, цього можна досягнути установленням різних синтаксичних зв'язків.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У роботі ми дійшли висновку, що категорія визначеності та невизначеності може виражатися як експліцитно, тобто означеним та неозначеним артиклем в німецькій мові, так і імпліцитно, наприклад, за допомогою займенників або прикметників в українській мові. І хоча артиклі несуть велике смислове навантаження – як при безпосередньому використанні в мові, так і під час перекладу, окрім них, для вираження категорії визначеності та невизначеності в німецькій мові слугують також модальні слова та числівники. Саме вони становлять лексичний спосіб вираження цієї категорії. Такий спосіб вираження визначеності та невизначеності є притаманним і українській мові, проте слід звертати увагу на деякі особливості при перекладі з та на німецьку мову.

Питання категорійного статусу та місця визначеності й невизначеності в сучасній українській мові є до кінця не з'ясованими, усе ж більшість дослідників вказують на наявність стійких та універсальних ознак цієї категорії в безартиклевих мовах, зокрема і українській. Можливо, це пояснюється більшою мірою філософською основою наукового пізнання, ніж граматиною, оскільки у філософському вченні визначеність є природним,

ідеальним станом, проявом наявності, а невизначеність сприймається як відхилення чи порушення цього стану. Тому останніми десятиліттями зростає кількість робіт, у яких саме невизначеність є самостійним об'єктом дослідження.

Незважаючи на суттєві розбіжності у структурі цих мов, ми знайшли в них й певні спільні особливості щодо вираження категорії визначеності та невизначеності на основі порівняльного аналізу художніх текстів.

На нашу думку, перспективними є питання дослідження категорії невизначеності на рівні тексту, шляхів усунення невизначеності, а також питання, чи є «невизначеність» і «визначеність» членами однієї опозиції, наскільки доцільне їх розмежування в мові.

Отже, невизначеність не є власне лінгвістичним, філософським чи логічним поняттям, її потрібно розуміти значно ширше – як загальнонаукове поняття, надзвичайно важливе для пізнання світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М. П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній українській мові / М. П. Баган // Науково-теоретичний журнал інституту української мови Національної академії наук України. – К., 2010. – С. 11–19.
2. Беглярова А. Л. Семантические и коммуникативно-прагматические характеристики неопределенных местоимений : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Л. Беглярова. – Майкоп, 2010. – 22 с.
3. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. – Л. : Наука, 1987. – 348 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Сочинения в 14 томах. Том 05. Наука логики. Том 1. Учение о бытие. Учение о сущности / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 814 с.
5. Горпинич В. О. Морфология української мови : [підруч. для студентів вищих навч. закладів] / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
6. Гуренко Л. И. Неопределенный артикль – маркер единичной расчлененности значения существительного под влиянием контекста / Л. И. Гуренко. – Одесса : АКД, 1978. – 203 с.
7. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
8. Жуков А. В. Семантика неопределенности (о словах и фразеологизмах с размытым и широким значением) / А. В. Жуков, К. А. Жуков // Вестник Новгородского гос. ун-та. – Новгород, 2003. – № 25. – С. 17–28.
9. Кашкин В. Б. Континуально-дискретный принцип в универсальной функциональной грамматике / В. Б. Кашкин. – СПб. : АДД / Санкт-Петербургский гос. ун-т, 1996. – С. 35–36.
10. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу (нім.) : [підруч. для ВНЗ] / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с.
11. Служинська Л. Б. Порівняльна типологія вираження означеності/неозначеності в німецькій та українській мовах / Л. Б. Служинська // Нова філологія : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 63. – С. 193–197.
12. Тагиль И. П. Грамматика немецкого языка / И. П. Тагиль. – [6-е изд.]. – СПб. : КАРО, 2010. – 496 с.
13. Трубецкой Н. С. Отношение между определяемым, определением и определенностью / Н. С. Трубецкой // Н. С. Трубецкой. Избранные труды по филологии. – М. : Прогресс, 1987. – С. 37–43.
14. Шовкова Т. А. Структурно-семантические характеристики грамматических конструкций субъективной модальности в немецком языке и их методическая интерпретация [Электронный ресурс] / Т. А. Шовкова. – Режим доступа : <http://philology.snauka.ru/2014/09/934>.
15. Штелинг Д. А. Английский артикль и его роль в грамматике текста / Д. А. Штелинг // Вопросы языкознания. – 1978. – № 6. – С. 26–50.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Завгородній Ю. Задовгий день «Ч» (Зона поза часом) : [повість] / Юрій Завгородній. – Львів : Кальварія, 2005. – 176 с.
17. Benecke M. Mordmethoden: Neue spektakuläre Kriminalfälle – erzählt vom bekanntesten Kriminalbiologen der Welt / Mark Benecke. – Frankfurt am Main, Deutschland, 2004. – 352 с.
18. Schwarz M. Nicht abgehoben: Ohne Flugzeug um die Welt / Michael Schwarz. – Books on Demand Auflage, 2011. – 496 с.
19. Hafer D. Ohne Führerschein auf Diebestour [Електронний ресурс] / Danilo Hafer. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.maz-online.de/Lokales/Havelland/Ohne-Fuehrerschein-auf-Diebestour>.